

YAZITLAR IŞIĞINDA KYZİKOS'TA ZEUS TAPINIMI

Őengül Dilek FUL*

Öz

IŞık, aydınlık, gök ve yıldırımlar tanrısı olan Zeus, Yunan dünyasında olduğu kadar bir Anadolu kenti olan Kyzikos'ta da sevilmif ve kùltleri oluŐturulmuŐtur. Antik dünyanın Pagan inancının baş tanrısı olan Zeus'un, Ana Tanrıça kùltünün önemli olduğu Kyzikos'ta sevilip kùltlerinin oluşturulması, Kyzikos'un bir Miletos kolonisi olmasıyla ilgili olduğu kadar, bu kentin Ege dünyasındaki önemli merkezler ile ticari ve kùltürel ilişkiler kurmasıyla da doğrudan ilgilidir. Kurulan bu ticari ve kùltürel ilişkiler sonucu, Kyzikoslular karŐılaŐtıkları toplumların dini inançlarından etkilenerek, onların tanrılarını benimsemiŐ ve benimsemiŐ oldukları bu tanrıları kendi tanrıları dünyasına dahil etmişlerdir. Bunu yaparken de söz konusu tanrıları kendi inanç sistemleri içinde sentezleyerek sinkretik bir yapı oluŐturmuŐlardır. Bu durumu en güzel şekilde örneklendiren tanrı Zeus'tur. Bu tanrı, Makedonya kökenli olduğuna inanılan ve burada en yüce tanrı olarak görùlen dağ tanrısı *Hypsistos* ile eŐleŐtirilerek, Kyzikos'ta Zeus *Hypsistos* tapınımı ortaya çıkmıŐtır. Kyzikos'tan ele geçen M.Ö. 3. yüzyıl ile M.S. 3. yüzyıl arasına tarihlenen adak stelleri üzerindeki yazıtlardan, Zeus'a altı farklı epitet altında tapınıldığı anlaşılmaktadır. Genel olarak bu epitetler; *Brontaios*, *Olbios* ve *Soter* gibi tanrının bolluk, bereket, kurtarıcı ve koruyucu iŐlevleri ile ilgilidir. Bunun nedeni, geçim kaynağı ticaret, tarım ve hayvancılığa dayalı olan Kyzikos halkının, ürünlerinin verimli olması ve kötü hava koŐullarından etkilenmemek için bu tanrıya sığınıp yardım istemiŐ olmalarıdır. Çünkü burada yaŐayanlar için bu türden sıkıntıları ortadan kaldıracak ve verimi sağlayacak en önemli tanrılarından biri olarak Zeus kabul edilmiştir. Bu çalışmanın amacı; Zeus'un Kyzikos'taki varlığını, farklı epitetler altında tapınımını ve kùltlerini yazıtlardan yola çıkarak ortaya koymaktır. Bununla beraber, buradaki Zeus kùltü, Anadolu genelinde görùlen Zeus kùltleri ile birlikte bir bütün olarak ele alınarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kyzikos, Zeus, Yazıt, Din, Kùlt.

WORSHIPPING ZEUS in CYZICUS in THE LIGHT of INSCRIPTIONS

Abstract

Zeus, the god of light, sky, and thunder, was liked and cults were created in an Anatolian city, Cyzicus, as much as in Greek world. The fact that Zeus who was the chief god of the Pagan belief in the ancient world, was liked and his cults were created in Cyzicus where Mother Goddess cult is important, is directly related to Cyzicus being a Miletus colony as well as the establishment of this city's cultural and commercial relationships with important centers in the Aegean world. As a result of these commercial and cultural relationships, people of Cyzicus were

* Dr. Öğr. Üyesi, GaziosmanpaŐa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakùltesi, Sanat Tarihi Bölümü. e-ileti: dilek.ful@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0472-129X.

influenced by religious beliefs of societies they encountered, and embraced their gods and included these gods in their own world of gods. As they did this, they synthesized these gods into their own belief systems and created a syncretic structure. The best example to illustrate this is Zeus. This god is believed to be Macedonian and is associated with the supreme god, *Hypsistos* - mountain god- which led to the worship of Zeus *Hypsistos* in Cyzicus. According to the inscriptions on offering stelae found in Cyzicus and dated between 3rd century B.C.E. and 3rd century C.E., Zeus was worshipped under six different epithets. Generally, these epithets are related to god's functions of wealth, richness, savior and protector such as *Brontaios*, *Olbios* and *Soter*. The reason for this is that the people of Cyzicus took refuge with and asked for help from this god for their products to be fruitful and not affected by bad weather conditions because Zeus was accepted by people who lived there as one of the most important gods that could resolve these problems and provide productivity. The purpose of this study is to identify the place of Zeus in Cyzicus, worship of him under different epithets and his cults through the inscriptions. Additionally, Zeus cult here will be evaluated as a whole with Zeus cults seen in Anatolia over all.

Key Words: Kyzikos, Zeus, Inscription, Religion, Cult.

GİRİŞ

Yunan Pantheonu'nun en büyük tanrısı olduğu kabul edilen Zeus (Erhat, 1989: 321; Can, 1994: 27; Bayladı, 1995: 27 vd.; Grimal, 1997: 821; Agizza, 2001: 29 vd.; Akşit, 2003: 29 vd.; Karaosmanoğlu, 2005: 24) özellikle ışık, aydınlık, gök ve yıldırımlar tanrısıdır. Zeus, yalnız semavi olayları yönetmekle; yağmur yağdırmak, şimşekler çaktırmak ve yıldırımlar fırlatmakla kalmaz, özellikle yeryüzünde düzenin ve adaletin korunmasını da sağlar. Katilleri, döktükleri kanın vebalinden arındırır, yeminlere bağlı kalınmasını ister, krallık gücünün ve genel olarak sosyal hiyerarşinin düzenleyicisidir. Bu yetkilerini sadece insanlara karşı değil tanrılar topluluğu içinde de kullanır (Grimal 1997, 821).

Tanrı Zeus, Yunan dünyasında olduğu kadar Anadolu'da da oldukça sevilmiş ve hemen hemen her bölgesinde yerel karakteristik epitetler ile birleştirilerek tapınım görmüştür. Burada ilginç olan, antik dünyanın Pagan inancının baş tanrısı olan Zeus'un, Ana Tanrıça'nın beşiği olan Anadolu'da yoğun şekilde tapınım görmesidir. Yunanistan'ın ataerkil yapısıyla uyumlu olan Zeus'un, Ana Tanrıça'nın yoğun olarak tapınım gördüğü Anadolu'da kendisini kabul ettirmesi, Yunan kültürünün Anadolu kültürüne yansımalarının bir sonucudur. Bu sonucun izleri, Mysia Bölgesi kenti olan Kyzikos'ta da görülmektedir. Çünkü, coğrafi konumu bakımından bir geçiş bölgesi olan Mysia, Anadolu'dan Marmara ve Ege'ye açılan doğal yolların üzerinde bulunması, iklimin elverişli olması nedeniyle Paleolitik Çağ'dan itibaren yerleşime sahne olmuş ve bu açıdan her zaman önemini korumuştur. Yunanistan ile Anadolu arasında yüzyıllar boyu devam eden kültürel etkileşimin bir sonucu olarak Zeus, Mysia Bölgesi'ndeki yerel tanrılarla birleştirilerek tapınım görmüştür. Ayrıca, Tanrı Zeus'un Kyzikos'ta sevilmesinin diğer bir sebebi de, Kyzikos'un bir Miletos dolayısıyla

Yazıtlar Işığında Kyzikos'ta Zeus Tapınımı

bir Yunan koloni kenti olmasıdır. Nitekim, buradan ele geçen adak stelleri Zeus'un Mysia Bölgesi'nde sevilip kültlerinin oluşturulduğunu kanıtlamaktadır. Bu adak stelleri üzerinde tanrı genellikle sağda, ayakta ve cepheden tasvir edilmiştir. Ayrıca, steller üzerinde Zeus'a atfedilmiş yazıtlara da yer verilmiştir. Bu yazıtlardan, Zeus'un Anadolu'da yerel tanrıların kimlikleriyle birleştirilip, yerel epitetler verilerek bir Anadolu tanrısı kimliğine dönüştürüldüğü ve kültlerinin oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; Zeus'un Kyzikos'taki varlığını, farklı epitetler altında tapınımını ve kültlerini yazıtlardan yola çıkarak ortaya koymaktır. Bununla beraber, buradaki Zeus kültü ile Anadolu genelinde görülen Zeus kültleri ile birlikte bir bütün olarak ele alınarak değerlendirilecektir.

1. Zeus Aithrios (Αἴθριος): *Aithrios* epiteti ile Zeus, "Berrak Göğün Zeus'u" anlamına (Robert, 1955: 20, dn. 6) gelmektedir. Homeros'a göre Zeus, Aither'de yani gökyüzünde oturur (Homeros Il. II, 412; Homeros Od. XV, 523) ve her şeyi görür. Onun gözünden hiçbir hata ve suç kaçmaz (Robert, 1955: 20) "Berrak Göğün Zeus'u" anlamında kullanılan bu epitet, tanrıya adanmış adak yazıtlarında fazla görülmemesine karşın edebi metinlerde çok geçmektedir. Ayrıca tanrının bu epiteti ile ilişkili olarak var olan bir atasözü de (χὼ Zeus ἄλλοκα μὲν πέλει αἴθριος, ἄλλοκα δ' ἕει: Zeus bazen pırl pırl bir gökyüzü, bazen de yağmur verir) (Robert, 1955: 20, dip not 6) oldukça dikkate değerdir.

Anadolu'da Lydia (Naour, 1983: 136, dn: 122), Ionia (Robert, 1955: 21), Trakya (Mendel 1914, no:838) ve Kuzey Lykia'da (Robert, 1989: 617-639; Merkelbach-Stauber, 1996: 41 vd., no: 25; Şahin, 2001: 11; Petzl, 2003: 99 vd.) bu kültün izleri görülür. Lydia Bölgesi'nde Nea Kome'nin¹ en önemli tanrılarından birisi olduğu bilinmektedir² (Naour 1983, 136, dn: 122). Oinoanda'da ele geçen ve kehanet metni içeren yazıtta, tanrı ile ilişkili bir ritüel anlatılmaktadır. Burada, her sabah güneşe doğru dönülerek baş göğe kaldırılıp dua edileceğinden bahsedilir. Ayrıca kurban kesmenin de yasak olduğunu vurgulanmaktadır. Ritüelin temelinde dua yatmaktadır. Kült, bu yapısıyla arınmış kült olarak karşımıza çıkmaktadır (Robert, 1971: 615-616; Şahin, 2001: 11).

Kyzikos'tan, tanrının bu epiteti ile ilişkili sadece bir tek adak steli ele geçmiştir (Resim 1). M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen stel bugün, İsviçreli özel bir koleksiyoncudadır. (Robert, 1983:, 545). Üçgen alınlıklı, köşe akroterli ve aşağıya doğru genişleyen bu adak stelinin sağ akroteri kırıktır. Stelin sol alt köşesi kopmuş ve yüzeyi de aşınmıştır. Stel üzerinde iki kabartma alanı ve bunların arasında iki satır yazıt yer almaktadır. Üstteki kabartma alanında kurban töreni sahnesi tasvir edilmiştir. Stelin sağ tarafında gösterilen Zeus, cepheden ve sağ omuzu açıkta bırakan bir giysi giymiştir. Yukarı kaldırdığı sol elinde asa, sunağın üzerine doğru uzattığı sağ elinde ise *phiale* tutmaktadır. Sahnenin ortasında yuvarlak bir sunak ve sunağın hemen arkasında, üzerinde Zeus'un kutsal hayvanı olan kartalın durduğu bir ağaç görülmektedir.

¹ Nea Kome hakkında bilgi için bkz: Malay 1988, 148, no: 1

² Naour 1983, 136, dn: 122: Διὶ Αἰθρίῳ οἱ κατοικοῦντες Νέαν Κώμην ἀνέθηκαν ἐπὶ ἱερέως Ἀρτέμῳνος κτλ.

Sunağın hemen yanında muhtemelen tanrı Zeus'a kurban etmek için getirilen bir koyun durmaktadır. Koyun ile sunak arasında ise, bir çocuk veya hizmetçi yer almaktadır. Sol tarafta ise, birisi kadın arka arkaya sıralanmış üç tane tapınıcı tasvir edilmiştir. Bunlar sağ elleri ile birbirlerinin sağ omzuna tutunmaktadır. Alttaki kabartma alanında ise, kurbanlık bir boğa görülmektedir. Boğa sola profilden, ön ayakları üzerine eğilmiş ve sağ boynuzundan zincir ile bir bloğa bağlanmıştır. İki kabartma alanı arasında ise 'Ἀρτεμίδωρος Ἐπισθένου/Διὶ Αἰθρίῳ εὐχὴν (IMT Kyz Kapu Dağ 1563) yazısı yer almaktadır. [Çevirisi: Episthenes oğlu Artemidoros Zeus Aithrios'a adağı (sundu)]. Yazıttan, sadece bu sunuyu Zeus *Aithrios* için Artemidoros adındaki kişinin adadığını öğrenebiliyoruz. Buradan, kültürün ayrıntıları hakkında bilgi edinemesek de stelin üzerindeki kabartmadan tanrı için büyükbaş (boğa) ya da küçükbaş (koyun) hayvanın kurban edildiği sonucunu çıkarabiliriz. Böylece, tanrı için yapılan ritüelin bir parçasını kurban kesme eyleminin oluşturduğunu söyleyebiliriz; ancak bu durum, Oinoanda'da bulunan ve tanrı ile ilişkili bir ritüelin anlatıldığı kehanet metninde geçen, tanrı için kurban kesmenin yasak olduğu bilgisi ile bağdaşmamaktadır. Bu da akla şu soruyu getirmektedir? Kyzikos'ta görülen bu kültürte, kurban kesilmesi ritüelin bir parçası mıydı? Eğer öyle değil ise, stel üzerinde niçin kurban töreni sahnesi canlandırılmıştı? Bu sorulara daha kesin ve doğru cevap verebilmek için Kyzikos ve civarından ele geçecek yeni bulgulara ihtiyaç vardır.

2. Zeus Brontaios (Βρονταῖος): Tanrının bu epiteti (*Βρονταῖος*: Gürleyen) Anadolu'da Bithynia (Robert, 1949: 30-32) ve Paphlagonia (Robert, 1949: 32; RE X A1 1972: col.293, 20) bölgelerinde ve Trakya'da (Sayar, 1994: 132), görülmektedir. Trakya'da Zeus *Brontaios* kültürünün varlığı, ilk kez Haraççı Köy civarında bulunmuş olan yazıtlarla belgelenmektedir (Sayar, 1994: 133). Bithynia Bölgesi'nden ele geçen bir sunak üzerinde, Zeus ve Demeter yer almaktadır. Zeus, libasyon yapar şeklinde gösterilmiştir. Sunak üzerinde tasvir edilen Zeus, gök gürültüsü ve yağmuruyla; Demeter ise, ürünleriyle, köylüler için yararlı bir çift olarak yer aldığı şekilde yorumlanmıştır (Robert, 1949: 32). Paphlagonia Bölgesi'nde Kaisareia'da (Hanköy'de) ele geçen bir yazıt parçasında da Zeus, *Brontaios* epiteti ile geçmektedir (Marek, 1993: 193, no:17).

Zeus Bronton kültürü ile ilişkili olduğu ileri sürülen (Sayar, 1994: 133) Zeus *Brontaios* kültürünün Kyzikos'taki varlığı ise, buradan ele geçen bir yazıt ile kanıtlanmaktadır (Hasluck, 1907: 66, no: 12; Robert, 1949: 32; Schwertheim, 1983: 9). Bir Gök Tanrısı, özellikle de Fırtına Tanrısı olarak tapınım gören Zeus *Bronton* (Şahin, 2001: 37, 39), bu sıfat altında muhtemelen tarımın koruyucu tanrısı olarak tapınım görüyordu. Poimanenon (Hasluck, 1906: 23 vd.) sikkeleri üzerinde de Zeus başının, Zeus *Brontaios*'la benzerliği ilgi çekicidir (Hasluck, 1907: 66, no: 12).

Kyzikos'ta ele geçen Zeus *Brontaios* için adanmış dikdörtgen şeklinde mermer stel üzerindeki kabartma alanında, solda dört tane rahip, ortada kurbanlık bir boğa, sağda geniş düz bir sunak tasvir edilmiştir. Podyum kısmında ise, Μελέαγρος καὶ Θεόξενος / καὶ Μένανδρος οἱ Προτομάχου / Διὶ Βρονταῖῳ εὐχὴν (IMT Aisep/Kad Dere 1213) yazısı bulunmaktadır. [Çevirisi: Protomakhos'un oğulları Meleagros, Theoksenos

Yazıtlar Işığında Kyzikos'ta Zeus Tapınımı

ve Menandros Zeus Brontaios'a adağı (sundular)] Yazıt, tanrı ve kült hakkında fazla bilgi vermez; fakat ikonografik olarak ele alındığında, üzerinde canlandırılan kurban töreni sahnesinden yola çıkarak bu kultte tanrıya kurbanlar (boğa) adandığını söyleyebiliriz.

3. Zeus Hypsistos (Ἕψιστος): Pindaros ve Pausanias (Pausanias IX. 8, 5) gibi antik yazarlar tarafından zikredilen ve "en yüksek veya en yüce" anlamına gelen bu epitet, *Theos Hypsistos* kultü ile ilişkilidir. Makedonya kökenli bir dağ tanrı olduğuna dair kanıtlar bulunan³ *Theos Hypsistos*, Makedonya, Yunanistan, Anadolu, Suriye ve Filistin'de tapınım görmüştür. (Mitchell, 1999: 82-85).

Yapılan araştırmalar sonucunda, bu tanrının Yahudilerin özellikle Anadolu Yahudilerinin en büyük tanrısı olduğu yorumu getirilmiştir (Mitford 1991, 190; Şahin, 2001: 64-65; Cook, 1925: 889) Çünkü, *Hypsistos*'un, geç dönem Eski Ahit kitaplarında ve Hellenistik Yahudiliğe ait yazılı belgelerde tanrıyı ifade ettiği bilinmektedir (Özlem Aytacılar, 2012: 76). Ayrıca, bu tanrının kultü üzerinde Yahudi etkisinin olduğu da vurgulanmıştır. (Keil, 1927: 2197; Şahin, 2001: 64; Robert, 1948: 57). Anadolu'da *Theos Hypsistos*'a ibadet eden grupların, Yahudi Diaspora topluluklarıyla yakın bağlar kurmaları⁴ bu duruma neden olmuştur. *Theos Hypsistos*'a ait olan bazı örneklerin Yahudi inancına işaret ettiği de görülmektedir. Örneğin, Thessalonika'dan ele geçen bir yazıtta Θεῷ Ἕψιστωκατ' ἐπιταγήν (*Theos Hypsistos*'a emir uyarınca) ifadesi Ιουεεç harfleri ile devam etmektedir. Bu kelime ise, Yahova olarak tercüme edilebilir (Robert-Skeat-Nock, 1936: 65). Tanrıya ilişkin herhangi bir tasvirin bulunmaması ve antik dünyanın pagan kültürlerinin çoğunda var olan kültü ait hayvan kurbanının bu kultte bulunmaması da, *Theos Hypsistos*'un Yahudilikle olan ilişkisini desteklemektedir (Mitchell, 1999: 108). *Theos Hypsistos*'a, tam bir teslimiyet ile yapılan ibadet, tanrıyı oldukça yüceltmıştır. Tanrının bu denli yüceltilmesi doğal olarak, onun tek tanrı olup olmadığının sorgulanmasına sebep olmuştur. Geç İmparatorluk Dönemi'nde yaygın olarak bilinen pagan kahinler, bu duruma cevap olarak, *Theos Hypsistos* ile birlikte diğer tanrılara da ibadet edilebileceğini, ancak bu diğer tanrıların, hiyerarşik olarak *Theos Hypsistos*'tan daha düşük bir statüye sahip olduklarını söylemişlerdir. Bu durumda kult, tek tanrılı değildi ve katı dogmatik kurallarla yönetilmemişti. Ancak, uygulamada *Theos Hypsistos*'a diğer tanrılarla birlikte ibadet edilmesi sıra dışıydı. Çünkü *Theos Hypsistos*'un tapınıcılarının çoğu sadece ona ibadet etmişler ve kendilerine "tanrının tapınıcıları" adını vermişlerdi. Bununla birlikte, *Theos Hypsistos*'un "En Yüce Tanrı" olarak tapınım görmesi, O'nun tek tanrı ya da diğer tanrıların üzerinde, en kudretli tanrı olmasını sağlamış ve bu durum bu tanrıya ait kultü tek tanrılı bir dine dönüştürmüştür (Mitchell, 2010:187-197). Böylelikle, Yahudi tek tanrısına benzer özelliklere sahip ve pagan geleneklerden beslenen bu tanrı, soyut ve tasvirlerden uzak bir biçime bürünmüştür.

³Bakınız: Roberts, C., Skeat, T.C., Nock, A.D. (1936) "The Gild of Zeus Hypsistos" Harvard Theological Review 29/1, 61 vd.

⁴ Mitchell, 2010: 196.

Tanrı, Anadolu'da birçok bölgede Zeus ile birleştirilmiş olarak görülmektedir. Örneğin, Zeus *Hypsistos*'a adanmış Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen on üç adak yazıtı Doğu Trakya'da bulunmuştur (Sayar, 1996: 109). Bithynia Bölgesi'nde ise, tanrıya adanmış olan bir stel Bursa'da ele geçmiştir (Corsten, 1993: 102, no: 1013a). Karia Bölgesi'nde Mylasa (Blümel, 1987: no: 212. 2, 310. 2) ve Stratonikeia (Varinlioğlu, 1988: 85-88) kentlerinde ele geçen yazıtlarda tanrının bu epiteti görülmektedir. Ayrıca, Kilikia'da Anazarbos yakınlarında bulunan ve Zeus *Hypsistos*'a adanmış (Sayar-Siewert-Taeuber, 1993: 139) bir sunak üzerindeki yazıttan, Zeus'un en yüksek tepelerin tanrısı, yani bir dağ tanrısı olarak tapınım gördüğü anlaşılmaktadır (Sayar, 1999: 134). Pontus Bölgesi'nde Sebastopolis'te bir evin bahçe duvarında bulunan yazıt üzerinde de Zeus *Hypsistos* epiteti ile geçmektedir (Mitford, 1991: 190).

Zeus *Hypsistos*'un Kyzikos'taki varlığını ise buradan ele geçen yüzeyi oldukça tahrip olmuş küp şeklinde bir mermer blok kanıtlamaktadır (Smith-Rustafjael, 1902: 207). Muhtemelen M.Ö. 3. yüzyıla tarihlenen kabartmasız olan bu mermer blok üzerinde Σωγ[ένης/Νεικάνδρου/Διὶ ὑψίστῳ /εὐχὴν (IMT Kyz Kapudağ 1552) yazısı vardır. [Çevirisi: Nikandros oğlu Sogenes, Zeus *Hypsistos*'a adağı (sundu)]. Kyzikos yakınlarında Panarmos'ta bulunan ve M.S. 2. yüzyıla tarihlenen bir adak steli üzerinde de tanrının ismi zikredilmektedir (Resim 2). (Lechat-Radet, 1893: 520-521). Stel üzerinde Διὶ ὑψίστῳ καὶ τῷ χώριῳ Θαλλὸς /Ἐπώνυμος τὸν/ τελαμῶνα ἀπέδωκα (IMT Kyz PropKueste 1918) yazısı yer almaktadır. [Çevirisi: Ben Thallos ("genç dal") adı verilmiş olan, bu kaideyi Zeus *Hypsistos* ve ülkem için sundum]. Yazıtlardan kült ile ilgili doyurucu bilgiler edinemesek de, Panarma'daki üçgen alınlıklı adak steli üzerindeki kabartma, Zeus *Hypsistos*'a ait ritüel hakkında biraz bilgi vermektedir. Stel üzerinde, dikdörtgen bir panel içinde cepheden, ayakta duran üç tanrı tasvir edilmiştir. Sağ tarafta, sol elinde taşıdığı *lyra*'sı ile Apollon yer almaktadır. Ortada, aşağı sarkıttığı sağ elinde tuttuğu sunu taşı ve sol elinde taşıdığı meşalesi ile Artemis görülür. Sol tarafta ise, aşağı bıraktığı sağ elinde tuttuğu sunu taşı ve sol elinde taşıdığı meşale ile Zeus durmaktadır. Sağ alt köşede ise, Apollon'un yanında *omphalos*'a sarılmış bir yılan tasvir edilmiştir. Bu sahnenin altında iki çizgisel bant arasında iki kabartma alanı yer almaktadır. Üstteki kabartma alanında yemek ziyafeti canlandırılmıştır. Alttaki kabartma alanında ise; sol tarafta, *aulos* çalan bir erkek, ortada dans eden iki çıplak kadın tasvir edilmiştir. Bunlardan sol tarafta dans eden çıplak kadın her iki elinde *aulos* taşımaktadır. Sağ tarafta ise, bir kaptan şarap dolduran kısa *khiton* giyimli erkek hizmetçi bulunmaktadır. Stel üzerindeki kabartma ikonografik olarak ele alındığında, tanrı için yapılan ritüelde dans ve müziğin önemli bir yeri olduğunu anlayabiliyoruz.

Theos (Zeus) *Hypsistos* kültürüne ait olan bu iki yazıt, muhtemelen pagan kültürünün eseridir. Kyzikos'ta Yahudilerin varlığına ait en erken kanıt, M.S. 5. yüzyıla ait olup İsrail'de bulunmuştur. Scythopolis Sinagogu'na yapılan bağışla ilgili olarak yazılmış Grekçe yazıtta Kyzikos'tan gelen bir kişiden bahsedilmektedir (Bora, 2017: 72).

4. Zeus Megistos (Μέγιστος): Ulu, büyük, en büyük anlamına gelen tanrının bu epitetine Anadolu'nun birçok bölgesinde ele geçen yazıtlar üzerinde

Yazıtlar Işığında Kyzikos'ta Zeus Tapınımı

görebilmekteyiz. Lydia Bölgesi'nde Kolyda'da (Paz de Hoz 1994: 85), Lykonía Bölgesi'nde Sızma'da (SEG 34, 1984: 388, no: 1395; SEG 40, 1990: no: 1289) bulunan birer yazıt üzerinde tanrı bu isim altında geçmektedir. Galatia'da Kantarcı'da bulunan iki adak yazıtında da tanrı *Megistos* adıyla geçer. Burada Arenoi halkının tanrıya adakta buldukları yazmaktadır (Şahin, 2001: 100). Kapadokya Bölgesi'nde, Kırşehir'in Boztepe İlçesi'nde bulunmuş olan bir sunak üzerindeki yazıtta ise, bu sunağın, Zeus *Megistos* rahibi olan Doryzinthos tarafından tanrıya adandığı yazmaktadır (French, 2007: 73). Doğu Pamphylia Bölgesi'nde de Laertes'de bulunmuş olan ve M.S. 2. yüzyıla tarihlenen bir sunak üzerinde tanrı, Zeus *Megistos* adıyla zikredilir (Mitford, 1990: 2142). Lykia Bölgesi'nde Bayındır'da bulunan M.S. 212 yılına tarihlenen bir onur yazıtında ise μέγιστος θεός [Διός] Ὀλύμπιος "*Megistos Theos (Zeus) Olympios* olarak geçmektedir (İplikçioğlu-Çelgin-Çelgin, 1991: 186; SEG 41, 1991: no: 1365; Wörle, 1991, 216).

Karia Bölgesi'nde Iasos antik kentinde ise; Zeus *Megistos*, Artemis Astias kadar önemli bir kültür (SEG 36, 1986: 289, no: 981; Rocca, 1992: 64; Parker, 2017: 107). Muhtemelen burada, M.Ö. 4. yüzyıldan sonra kurulduğu düşünülen Zeus *Megistos* rahipler okulu da bulunmaktaydı. Tanrı adına düzenlenen törende kurbanın yanı sıra sepetler içinde kurabiyeler de sunuluyordu. Rahibenin, kesilen kurbanın sol ya da sağ budunu seçme hakkı olduğu gibi aynı zamanda, hayvanın böbrekleri ile birlikte bir parça daha etinden alabiliyordu (Sokolowski, 1955: 149; Şahin, 2001: 100). Hellenistik Dönem'e tarihlenen başka bir yazıt ise rahiplerin belli başlı hakları hakkında bilgi verir. Bunlardan bazıları; rahipler tapınakların onarımı için finansal girişimde bulunabilirler, yasaları çiğnediklerinde onlara dava açılabilir ya da sorumluluklarını yerine getiremezlerse ağır cezalar alabilirler (Fabiani, 2006: 467-468, 471; Hakman, 2014: 143).

Zeus *Megistos* kültürünün Kyzikos'ta varlığı ise, buradan ele geçen bir adak steli ile kanıtlanmaktadır (Robert, 1955: 126, no: 25, Robert, 1983, 548). M.Ö. 1. yüzyıla tarihlenen, akroterli ve üçgen alınlıklı olan stel iki kabartma alanına sahiptir. Üstteki kabartma alanında cepheden ve ayakta dört tane tanrı tasvir edilmiştir. Bunlar soldan sağa doğru, elinde meşalesi ile Artemis, çıplak ve *phiale*'si ile Apollon, sol elinde *kithara* ile bir başka Apollon ve sol elinde krallık esasını taşıyan Zeus'tur. Alttaki kabartma alanında ise kurban töreni sahnesi canlandırılmıştır. Sahnede, ön ayakları üzerine çökmüş durumda bir halkaya bağlanmış boğa ve boğayı kurban edecek kişi ile birlikte, sunağa doğru dönerek tapınan beş kişi tasvir edilmiştir. Üzerindeki yazıtta: Κόιντος Φαβίος Λευκίου υἱός καὶ Κόιντος Φαβίος Εὐτύχης ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ τῶν/ιδίων Διὶ Μεγίστῳ καὶ Ἀπόλλωνι Βαθυλίμενεϊ καὶ Ἀρτέμιδι εὐχαριστήριον (IMT Kyz Kapu Dağ 1848) yazmaktadır. [Çevirisi: Leukios oğlu Kointos Fabios ve Kointos Fabios Eutykhos kendileri ve kendi aileleri için bunu Zeus *Megistos* ve Apollon Bathylimenetes ve Artemis'e bir şükran adayı olarak (sundular)]. Burada, Zeus *Megistos* ismi, Apollon Bathylimenites ve Artemis ile birlikte görülmektedir Robert 1983: 548; Robert, 1955: 126, no: 25). Böylece adağın, yazıtta adı geçen bu üç tanrıya birlikte sunulduğunu anlıyoruz. Adak, Zeus *Megistos*, Apollon *Bathylimenites* ve Artemis'e adanmış olmasına rağmen kabartmada dört tanrı tasvir edilmesi ilginçtir.

Stel üzerinde canlandırılan kurban töreni sahnesi, bu kültte tanrıya kurban adandığını göstermektedir.

5. Zeus Olbios (Ἰολβιος): Günümüze kadar Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ele geçen yazıtlardan, tanrı Zeus'a çeşitli epitetler altında tapınıldığını bilmekteyiz. Bunlardan birisi olan *Olbios* (=mutlu, varlıklı, zengin ya da Olbia'lı) sıfatı, Mysia bölgesindeki yazıtların yanı sıra Olba ve çevresi (Kilikia Bölgesi) ile Olbia civarındaki (Karadeniz Bölgesi) yazıtlarda da karşımıza çıkmaktadır (Olbia için krş: Bilabel, 1920: 24; Ziebel, 1937: 10 vd.). Bu isim benzerliği, Zeus *Olbios*'un, adı geçen yerleşim yerlerinin isim babası ya da şehir tanrısı olarak yorumlanmasına neden olmuştur. Bu türden açıklamalar, özellikle Mysia'daki epigrafik belgeler açısından eksik kalmıştır çünkü Mysia'da, Olba, Olbia, Olbe vb. yerleşim isimleriyle ilgili herhangi bir belge bulunmamaktadır (Drexhage, 2003: 159). Kilikia Bölgesi'nde bugün Uzuncaburç adı ile bilinen Olba-Diokaisareia'da Zeus *Olbios*'un bir kültü ve tapınağı vardır (Strabon XIV, V. 10, 672. Ayrıntılı bilgi için bkz: Wannagat, 1999: 355-365, Lev. 114-118; Şahin, 2001: 119). IV. Antiokhos'un Yunanlaştırma politikası kapsamında yaptırılmış olan bu tapınak, Seleukoslar Dönemi'nde dini ve idari bir merkezin sembolü haline getirilmiş ve yerel Luwi tanrısı *Tarhu(nt)* ile özdeşleştirilmiştir. Böylece, Zeus *Olbios* tapınımı, Seleukosların bölgeyi Yunanlaştırma politikasında önemli bir rol oynamıştır (Durugönül, 1998: 69, 72; Şahin, 2001: 119; Drexhage, 2003: 160).

Tanrı, bu epitet altında kabartmalarda, saçlarının arasında iki boğa boynuzu betimlenerek gösterilmiştir. Ayrıca, halkalı kurban bağlama bloğuna, bir boğanın bağlanmış olduğu da görülür. Kyzikos kentinin de içinde bulunduğu Mysia Bölgesi'nde, Zeus *Olbios*'a adanmış bu türden kabartmalar çok fazladır (Robert, 1955: 45-46). Bölgeden ele geçen yazıtlar incelendiğinde, bunların ya Zeus *Olbios* için adak, ya da yazıtlarda geçen Olbia / Olba şeklindeki ifadelerden dolayı Zeus kültürünün rahiplerini onurlandıran yazıtlar oldukları anlaşılmaktadır (Drexhage, 2003: 160).

Adakları adayanlar, sivil halk ve rahipler olmak üzere iki ana grupta toplanmaktadır. Bu konuda, Yenice Köy'de ele geçen ve M.S. 2/3 yüzyıla tarihlenen Caelius Atilius'un Zeus *Olbios*'a sunduğu adak yazıtı bizim için çıkış noktası oluşturmaktadır (Arthur-Munro, 1897: 293, no: 74; Robert 1946, 152 vd.; Drexhage, 2003: 166, no:1). Üçgen alınlıklı, iki kabartma alanlı olan adak stelinin üst kısmında muhtemelen bir kartal figürü bulunmaktadır. Üsteki kabartma alanında ise; sağda, ayakta ve cepheden, sol elinde taşıdığı asası, sağ elinde tuttuğu *patera*'sı ile Zeus *Olbios* tasvir edilmiştir. Tanrının solunda, iki tapınan kişi yer almaktadır. Önde duran erkek figürü yukarı kaldırdığı ve bükülü olan sağ elinde yuvarlak bir nesne (taç ?) tutmaktadır. Arkadaki kadın figürü ise yine yukarı kaldırdığı sağ elinde tanımlanamayan bir nesne taşımaktadır. Alttaki kabartma alanında ise; üzerinde ateş yanan büyük bir sunak ve bu sunağın önünde, ip ile kurban bağlama bloğuna bağlanan boğa bulunmaktadır. Altar'ın sağında sol elinde bıçak ile hizmetçi yer alırken sağ köşede elinde bir ibrik ile kadın figürü görülmektedir. Altar'ın solunda, biri kadın diğeri erkek olmak üzere iki kurban hizmetçisi tasvir edilmiştir. Kadın elinde bir sepet tutmaktadır. Erkek ise, omzuna atmış olduğu baltayı taşımaktadır. Podyumda

Yazıtlar Işığında Kyzikos'ta Zeus Tapınımı

ise; Καίλιος Ἀτίλιος ἱερεὺς/ Δὶ Ὀλβίῳ εὐχαριστήριον (IMT Aisep/Kad Dere 1188) yazıtı yer almaktadır. [Çevirisi: Rahip Caelius Atilius Zeus Olbios'a şükran adağı olarak (sundu)]. Bu yazıtta, adağı sunan kişi Caelius Atilius, kendisini rahip olarak tanımlamaktadır Böylece, yazıtın asıl bulunduğu yerde *Zeus Olbios*'a ait bir tapınağın varlığını ve rahibin de görevini burada yerine getirdiğini düşünebiliriz. İçerik olarak yazıt çok fazla bilgi vermez. Birçok yazıtta karşılaştığımız εὐχαριστήριον şeklindeki ifade dışında adağın nedeni ve tanrının fonksiyonu hakkında doyurucu bir bilgi yoktur (Drexhage, 2003: 171). Yalnız, stel buluntu yeri bakımından ilginçtir. Munro, steli Yenice'de yani Asar Kale'nin kuzeyinde Aisepos'un batı yönündeki bir kolu üzerinde bulunduğunu söyler (Arthur-Munro, 1897: 293). Robert'in dediği gibi, burada *Zeus Olbios*'a ait tapınak olmalıdır (Robert, 1946: 152-153). Ebatları, kullanılan malzeme ve işçiliği ile oldukça pahalıya mal olan bu steli, ancak maddi güce sahip bir kişi yaptırabilirdi. Bunu da *Zeus Olbios*'un rahibi olan Caelius Atilius muhtemelen tanrının kutsal alanına yaptırmış olmalıdır. Çünkü bu kadar pahalı bir steli herhangi bir yere diktirmiş olamazdı (Drexhage, 2003: 171).

Kavak Köy'ünde bulunan ve M.S. 1. yüzyıla tarihlenen Zeus Olbios'a ithaf edilmiş adak stelinden, biraz daha açıklayıcı bilgiler edinilebilmektedir (Resim 3). (Bey, 1908:521; Robert, 1936: 58 vd.; Drexhage, 2003: 167, no: 3). Bu adak steli üçgen alınlıklı olup alınlığın tam ortasında cepheden büyük bir boğa başı tasvir edilmiştir. Mermerden yapılmış adak stelinin yüzeyinde iki kabartma alanı görülmektedir. Üstteki kabartma alanında ortada, üzerinde uzun kıyafetler bulunan Zeus ayakta ve cepheden tasvir edilmiştir. Sağ elinde sunu taşı, yukarı kaldırdığı sol elinde ise tanrısallık esasını taşımaktadır. Zeus'un solunda kanatları açık şekilde bir kartal, sağında ise üzerinde ateş yanan bir sunak bulunmaktadır. Alttaki kabartma alanında, ortada geniş bir kaide üzerinde duran ve üzerinde ateş yanan bir sunak bulunmaktadır. Sunağın önünde toprağa demir halkalı bir zincirle bağlı boğa tasvir edilmiştir. Sunağın arkasında, havaya kaldırdığı iki elinde çift ağızlı balta taşıyan çıplak bir köle görülmektedir. Sağda, kısa *khiton* giyimli, başı sola profilden, sağ elini yukarı kaldırmış bir erkek figürü ile bunun yanında sağ kolu yukarıda olan, aşağıda sarkıttığı sol elinde üzüm salkımı tutan bir çocuk figürü yer almaktadır. Bunlar, yukarı kaldırdıkları sağ ellerinde muhtemelen bir meşale tutmaktadırlar. Sol tarafta ise, sağ kolunu yukarı kaldıran, sol elinde kutsal bant (*infula*) tutan bir kadın ve göğüs hizasında olan sol elinde içi meyve dolu bir tabak taşıyan küçük hizmetçi kız görülmektedir. Poyumda, Εὐδοῖον ἱεροῦς Διὸς Ὀλβίου/ ὑπὲρ τῶν ἰδίων πάντων καθὼς ἐκέλευ/σεν ἀνέθηκα εὐχαριστήριον (IMT Aisep/Kad Dere 1128) yazıtı bulunmaktadır. [Çevirisi: Rahip Eudion bu adağı emir gereğince tüm varlıkları için Zeus Olbios'a sundu]. Yazıttan, *Zeus Olbios*'un rahibi olan Eudion'un tüm müritleri adına, emredildiği şekilde bu adak stelini diktirdiği öğrenilmektedir. Rahip burada, kendisine bağlı gruptaki insanların adına kültürel zorunluluğu yerine getirmektedir. Ayrıca, καθὼς ἐκέλευσεν ifadesi ile steli buraya dikerek ilahi bir emre itaat ettiğini ilan etmektedir. Böylece, kendisini *Zeus Olbios*'a inananların arasında yüceltmış olmaktadır.

Bu ilahi emir ile rahip, adak taşını nereye dikebilirdi? Bunun için zaten var olan *Zeus Olbios* kutsal tapınağının bulunduğu yer olabilirdi ya da ilahi emir, rahip tarafından yeni bir kutsal mekân oluşturulması yönünde algılanmış olma ihtimali de göz önünde tutularak, yeni bir kutsal alan yaratıldığı düşünülebilir. Bu durumda, Robert'in de söylediği gibi, Kavak'ta var olan *Zeus Olbios* tapınağının yanına yeni bir tane daha inşa edilmiş olabilir. Böylece, Yenice Köy'dekiyle birlikte Kavak'taki ikinci bir *Zeus Olbios* kutsal alanının, kuzeybatı Mysia'da Kyzikos şehrinin sınırları içinde olduğunu söyleyebiliriz (Drexhage, 2003: 172).

Kavak Köy'den ele geçen ve M.S. 2/3 yüzyıla tarihlenen *Zeus Olbios*'a adanmış bir başka adak steli üzerindeki yazıttan da birtakım bilgilere ulaşılmaktadır (Resim 4). (Robert, 1936: 58; Drexhage 2003: 168, no: 4). Mermerden yapılmış üçgen alınlıklı stelin alt parçası günümüze ulaşmıştır. Kabartmanın üst bölümünün tamamı ve sağ alt taraf, yazıtın bazı parçaları ile beraber kırık ve kayıptır. Kabartma alanının ortasında bir sunan ve bu sunağın her iki yanında neredeyse belden yukarısı eksik birer erkek figürü yer almaktadır. Stelin sağ tarafında *Zeus*'un gövdesinin alt bölümü görünmektedir. Sol elinde tanrısallık esasını taşımaktadır. Üzerinde bir ateşin yandığı sunağa doğru uzattığı sağ elinde tuttuğu *patera*'nın parçaları görünmektedir. Sunağın solunda, gövdesinin alt kısmı korunan küçük bir erkek figürü bulunmaktadır. Podyumda, Θεῶ Ὀλβίῳ Εὐτυχὸς ὑπὲρ ἰδίας σωτηρίας καὶ τῶν βουῶν εὐχαρισ[τήριον] (IMT Aisep/Kad Dere 1126) yazısı görülmektedir. [Çevirisi: Eutykhos (bunu) kendi ve boğalarının selameti için Theos (*Zeus*) *Olbios*'a bir şükran adağı olarak (sundu)]. Yazıttan, Eutychos adlı kişinin steli, Tanrı (*Zeus*) *Olbios*'a adadığını öğrenmekteyiz. Yazıtta geçen ὑπὲρ ἰδίας σωτηρίας καὶ τῶν βουῶν "kendi selameti ve boğaları için" ifadesinden, *Zeus Olbios*'un burada kurtarıcı ve zor durumda olanların yardımcısı olarak onurlandırıldığını anlamaktayız. Eutychos, mesleki hayatında yaşadığı zor bir durumdan kurtulmak için adakta bulunmuş olabilir. Muhtemelen hayvancılıkla uğraşan Eutychos, sürüleri tehlikeli bir durumdan kurtulduğu için böyle bir adağı yerine getirmiştir. Bölgenin coğrafi yapısı düşünülürse, burada yaşayan insanların, fırtına, kuraklık ya da başka bir doğal afetten nasıl etkilendikleri görülebilir. Mysia Bölgesi'nde Danişment yakınlarında Örenköy'de bulunan ve M.S. 2/3 yüzyıla tarihlenen *Zeus Olbios*'a adanan bir başka stel üzerindeki yazıtta geçen ὑπὲρ ὑγείας ifadesiyle, Demetrios adındaki kişinin muhtemelen bir hastalık sonrası, sağlığına kavuşmasından dolayı tanrı adına bu anıtı diktirdiğini anlıyoruz. Burada da görüldüğü gibi, *Zeus Olbios*, yine kurtarıcı ve zor durumda yardıma koşan tanrı olarak onurlandırılmaktadır. Bölgede ele geçen diğer taşlarda da aynı durum söz konusudur. Böylece; tanrının, insanlara bedensel sağlığı verdiği de anlaşılmaktadır. *Zeus Olbios*, olasılıkla tüm maddeler üzerinde gücü olan bir tanrıyı ifade etmektedir (Drexhage, 2003: 172).

Ele geçen bulgulara baktığımızda, Mysia Bölgesinde özellikle Kyzikos'ta, *Zeus Olbios* kültürünün varlığını kesin olarak söyleyebiliyoruz. Bölgede, birden fazla kutsal alan bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, Manyas Gölü'nün batısındaki Kavak Köy'de, diğeri Gönen'in güneyindeki Yenice Köy'de, bir diğeri ise, Danişment

Yazıtlar Işığında Kyzikos'ta Zeus Tapınımı

yakınlarındaki Ören Köy mevkiindedir (Drexhage, 2003: 173). Bu bağlamda, Kyzikos çevresinde başka kutsal alanların bulunduğu da düşünülebilir.

Olbios epiteti, büyük bir olasılıkla, tanrının verimlilik ve refahın koruyucusu ile bahşedici fonksiyonuna dayanır (Şahin, 2001: 120). Bu nedenle de, geçim kaynağı ziraat ve hayvancılık olan insanların yaşantısını oldukça etkilemiş ve merkezi bir otorite konumuna gelmiştir (Cook, 1914: 629; Bey, 1908: 523). O dönemdeki insanlar, zengin ürün alabilmelerinin tanrının isteğine bağlı (Krs: Bey, 1908: 523) olduğuna da inanmışlar bu yüzden tanrının "*Olbios*" özelliği daha da önem kazanmıştır. Taşlar ikonografik açıdan incelendiğinde, bu görüşün desteklendiği görülür. Birkaç stel üzerinde tanrı, ya boğa boynuzuyla temsil edilmiş⁵ (Bey 1908, 525) ya da elindeki *patera*'yı sunak üzerinde tutarak sunu yapan tanrı olarak canlandırılmıştır. Sunuda bulunan kişiler ise ellerinde meyve dolu sepetler taşımaktadırlar.

6. Zeus Soter (Σῶτηρ): Zeus için en sık kullanılan epitetlerden biri olan Soter, kötülüklerden kurtarıcı ve koruyucu işlevi ile dikkat çekmektedir. Σωτήρ, "kurtarmak, ayakta tutmak" anlamına gelen σώζω-σώζειν fiilinden gelmektedir. İnsanüstü olan ya da insanüstü gibi görünen güçler için kullanılan kelime, iyilik yapan, zor durumda yardımcı, kurtarıcı, ayakta tutan, dünya hayatının tehlikeleri karşısında koruyan anlamında kullanılmaktadır (RE III A 1, 1211). Antik yazarlardan Ksenophon Anabasis adlı eserinde Zeus'a, şükür adakları sunulmasından bahsederken tanrı için kurtarıcı sıfatını kullanmıştır (Ksen.Anab. 3.2.9).

Soter epiteti ile daha çok Yunanistan'da tapınım gören Zeus'un Pire'de bir tapınağı, Atina'da ise sunağı ve heykeli bulunmakta idi (Şahin, 2001: 172). Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde izleri var olan kültün daha çok batı Anadolu'da yoğunluk kazandığı görülmektedir. Lydia Bölgesi'nde ele geçen mavi mermer bir stel (Sokolowski, 1955: 53-58, no: 20, 61-65) ile mermer kaide (Petzl, 1990: 68, no: 32, Lev. 15) üzerindeki yazıtta Zeus *Soter* ismi geçmektedir. Troas Bölgesi'nde Assos'da, İonia Bölgesi'nde Ephesos'da (Şahin, 2001: 172), Klazomenai ve Erythrai'da (Engelmann-Markelbach, 1973: 523, no: 519), Phrygia Bölgesi'de Amorion (Robert, 1889: 22) Aizanoi (Paris, 1884, 237: no: 7; Ramsay, 1895: 246, no: 88) gibi çeşitli kentlerde Zeus Soter kültünün izleri görülmektedir.

Bithynia Bölgesi'ndeki kültün varlığını ise, Sakarya Vadisi'nde bulunan Geyve ilçesindeki Umurbey köyünde bulunmuş olan adak yazıtı sayesinde öğrenmekteyiz. Yazıttan, çiftlik kahyası Archelas'ın, tanrıya bir sunak ve heykel diktirdiği anlaşılmaktadır (Şahin, 1984: 106, no: 1) Adapazarı'nda bulunmuş olan mezar taşında da tanrının ismi geçmektedir, yazıtta, emekli asker ve köyün hayat boyu rahibi olan Publius Alfius'un köyün selameti için Kurtarıcı Zeus'a ve imparator Tiberius'a adak olarak diktirdiği yazmaktadır (Cremer-Şahin, 1983:, 141-142, no: 1, Lev. 7). Karia Bölgesi'nde ise Alinda'da bulunmuş olan mermer bir kaide (Paton- Myres, 1896: 241-242) ile Kibyra'da bulunan bir dekret üzerinde tanrıyı yine bu isim ile görmekteyiz

⁵ Bey 1908, 525: Anadolu'da boğa boynuzuyla tasvir edilen başka bir tanrı yoktur. Boynuzlar burada, gücün sembolüdür. Lykia Bölgesi tanrısı olan *Zeus Ammon* ise, her zaman koç boynuzu ile temsil edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bak: Şahin, 2001, 15-17.

(Şahin, 1996: 45). Lykia Bölgesi'nde Oinoanda'da ele geçen ve üzerinde Zeus'un büstü bulunan bir adak taşında (Milner-Smith, 1994: 72, Lev. 16b,c), Doğu Pamphylia'da Gödene'de bulunmuş olan yazıtta ve Kapadokya'da antik Hanisa'da ele geçen bir dekret üzerinde tanrı, bu isim altında zikredilir (Şahin, 2001: 174).

Kilikia'da, Meydancikkale'de ele geçen bir sütun üzerinde tanrı bu isim ile geçmektedir (Şahin, 1991a: 163-164, no: 4; SEG 41, 1991: no: 1405). Kommagene'de ise, Mithradates II (M.Ö. 36-20) döneminde kraliyet mimarı Ariaramnes, faaliyet raporunda birçok stel ve heykelin yapımından bahsederken Zeus Soter'e ait bir heykelin yapımından da söz etmektedir (Şahin, 1991b, 102, no: 1, Lev.11).

Zeus *Soter*, Kyzikos ve civarında da tapınım görmüştür. Antik Kyzikos kentine ait olan Darıca Köyünde ele geçen, üzeri kabartmalı adak steli (Resim 5) Zeus Soter'e ithafen yapılmıştır (Robert, 1937: 212-214; Wiegand, 1904: 301; Schwertheim, 1987: 165; Schwertheim, 1990: 83 vd., Lev. 9-10; SEG 40, 1990: no: 1124). Ancak daha sonra değiştirilerek, onur steli olarak ikinci kez kullanılmıştır. Bu durum, stelin alt kısmında görülen farklı yazı tiplerinden anlaşılmaktadır. Farklı yazı tiplerinin nedeni, yaptıkları hizmetlerden dolayı farklı zamanlarda, farklı kişilerin isimlerinin yazılmasından kaynaklanmaktadır (Schwertheim, 1990: 83 vd., Lev. 9-10). M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen mermer adak steli üzerinde iki kabartma sahnesi bulunmaktadır. Üst kabartma sahnesinde sağ tarafta ayakta duran, sol elinde asa, sağ elinde *patera* (?) tutan Zeus Soter tasvir edilmiştir. Sol tarafta bir ağaç ve ortada bir sunak yer almaktadır. Alttaki kabartma sahnesinde ise, sol tarafta, ön ayakları üzerine çökmüş vaziyette ve boynunda bıçak izleri olan bir boğa ile başının yanında tanımlanamayan nesnelere görülmektedir. Boğanın hemen önünde ise, bir insan figürü ayakta durmaktadır. Kabartmaların altında ve üstünde yazıt yer almaktadır: [Οἱ] κομηῆται] στεφανοῦσιν Μ[- - -]/[ἀγωνοθετ]ήσαντα ἀϊδίῳ στεφάνῳ./ (kabartma)/[Ἱππαρ]χοῦντος Προκλέ]ους [?]/[Μενί]ππου "μεροποήσας καὶ/[᾿γησάμε]νος τὴν στήλην Διὶ Σωτήρι/[ὑπὲρ τῶν κ]ομητῶν καὶ ἑαυτοῦ./vacat/[- - - - -]/ov. (IMT Aisep/Kad Dere 1216)⁶. [Çevirisi: "Köy sakinleri agonotheses'lik yapmış olan M[...]'u ölümsüz bir çelenkle onurlandırdılar. Prokles'in hipparkos olduğu dönemde, Menippos oğlu ve bir günlük festival başışçısı ve (muhtemelen) şenliklerde yönetici olan falanca, steli kendisi ve köy halkı için Zeus Sotere (adadı)].

⁶ İki kullanım evresine sahip olan stel, ilk önce Zeus Soter'e ithafen yapılmış daha sonra ise, adsız bir Kyzikos köyünün sakinleri tarafından, yerel festivallerden sorumlu kişileri onurlandırma yazıtlarını yazmak için kullanılmıştır. Bundan dolayı, yazıtın ilk iki satırı ve 7. satırdan sonrası taşın ikinci kullanım evresine ait olup ilk iki satırda olduğu gibi *agonothetes* ve bir günlük festival başışçılarının köy sakinleri tarafından ölümsüz bir çelenkle onurlandırılmalarını kaydetmektedir. Bu nedenle burada, çalışma konumuzla ilgili olarak yazıtın sadece ilk beş satırı metin içerisine alınmış ve çevirisi yapılmıştır. Yazıtın çevrilmesi konusunda yardımlarından dolayı sayın Prof. Dr. Cumhuriyet Tanrıver'e teşekkür ederim.

Yazıtlar Işığında Kyzikos'ta Zeus Tapınımı

Yazıttan, stelin Zeus Soter adına, köy halkının ve adağı sunan kişinin esenliği için yaptırıldığı ve tanrı adına Soteria Bayramının kutlandığı bilgisine ulaşılmaktadır; ancak yazıtta, bayramın nasıl kutlandığı hakkında bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu kült ile ilgili olan bayram Anadolu'da Soteria, Atina'da ise "Diisoteria" adı altında kutlanmakta idi (RE III AI 1927: 1122). Soteria Bayramları; Delphoi'da, Etolia'lular tarafından, Zeus Soter ve Apollon Pythios adına Apollon tapınağında barbarlar tarafından öldürülmüş olan Yunanlar anısına kutlanıyordu, ancak; daha sonraları kutlanan bayramların kendi prestijlerini arttırdığının farkına vardıkları için, diğer Yunan kentlerini de bu bayrama ve bu bayramlarda yapılan yarışmalara davet etmişlerdir. Yarışmalarda, yarışmayı kazanan kişilere ödül olarak sikke yerine taç verilmekteydi. Başlangıçta beş yılda bir kutlanan bayramlar daha sonraları senede bir düzenlenmeye başlamıştır (Şahin, 2001: 174-175). Bu bayramlar Anadolu'da düzenli olarak sadece Pergamon'da kutlanıyordu. Aristonikos isyanı ile ara verilen bayramlara M.Ö. 130'da Consül M. Perperna ile yeniden başlamıştır (Malay, 1992: 140). Kyme'de, Soteria bayramlarının kutlandığını ele geçen bir dekretten anlıyoruz. Bu bayramlar sırasında Arkhippe adındaki kişi, çelenk ve altın heykelcik ile onurlandırılmıştır (Malay, 1983: 43, 227, Res. 2, Dekret II). Greko-Romen döneminde ise, Anadolu'da kutlanan bu bayramların içeriklerinde değişikliğin olduğu dikkat çekmektedir. Bir olayın anısına veya bir kentin bir kişinin onurlandırılmasına yönelik bayramlara dönüşmüşlerdir; buna da en güzel örnek, kentin kuruluşuyla ilgili Priene Soteria bayramlarıdır (DA, "Soteria", 1418).

Adak steli üzerindeki kabartmalar incelendiğinde, ön ayakları üzerine çökmüş ve kurban için hazırlanmış olan boğa figürü dikkat çekmektedir. Bu kurban töreni sahnesinden yola çıkarak tanrı için, bir büyükbaş hayvanın kurban edildiği söylenebilir. Kurban edilmek üzere hazırlanan ve ön ayakları üzerine çöken boğa figürü Kyzikos kabartmalarında sıkça karşımıza çıkmaktadır (Mendel, 1912-1914:, no: 836, 837, 854). Kyzikos'tan ele geçse adak stelleri üzerlerinde görülen bu kabartmalar, kentte Zeus adına yapılan kült törenlerinin yapısı hakkında, bir takım bilgiler edinmemize yardımcı olmuşlardır.

Sonuç olarak; bölgeden ele geçen adak stelleri, bir Yunan tanrısı olan Zeus'un Kyzikos'taki varlığını kanıtlamaktadır. Yazıtların dışında, Kyzikos'ta, Zeus adına görkemli bir tapınağın inşa edilmesi ve üzerinde "Ζεὺς Σωτήρ Κυζικηνῶν" (Kyzikos'un Kurtarıcı Zeus'u) ifadesinin yer aldığı sikkelerin⁷ bulunması da bu durumu desteklemektedir. Burada dikkati çeken bir özellik, antik dünyanın Pagan inancının baş tanrısı olan Zeus'un, Ana Tanrıça kültünün yoğun yaşandığı Kyzikos'ta tapınım görmesidir. Bu durum bize, Yunan kültürünün Kyzikos'taki etkisinin büyük olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni, Kyzikos'un Miletos kolonisi olmasının yanı sıra, komşu bölgeler ve Ege dünyasındaki önemli merkezler ile ticari ilişkiler kurmuş olmasıdır. Bunun sonucu olarak Kyzikoslular, ilişki kurdukları kentlerin tanrı ve tanrıcalarını da kendi pantheon'larına dahil etmişlerdir. Bu nedenle tanrı Zeus, Kyzikos'un kendine

⁷ Koçhan, 2011: 40.

özgü inanç dokusu içinde sinkretik bir yapıda karşımıza çıkar. Zeus *Hypsistos*, bu sinkretik yapıya örnek olarak gösterilebilecek bir tanrıdır.

Bir dağ tanrısı olarak kabul edilen *Theos (Zeus) Hypsistos*, Yahudi inancının soyut tanrısı ve tek tanrılı inanışın öncüsü olarak görülmektedir. Ancak, Kyzikos'taki Yahudilerin varlığı ile ilgili ilk kanıt, İsrail'de keşfedilmiş olan ve M.S. 5. yüzyılda Scythopolis Sinagogu'na yapılan bağışla ilgili olarak yazılmış Grekçe bir yazıttır. Bu yazıtta, Kyzikos'tan gelen bir kişiden bahsedilmektedir (Bora, 2017: 72). Dolayısı ile, M.S. 5. yüzyıldan daha önce Kyzikos'ta Yahudilerin varlığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu nedenle, Zeus *Hypsistos* adının geçtiği yazıtlar, pagan kültürün eseri olmalıdırlar. Nitekim *Hypsistos* epitetinin geçtiği bütün yazıtların Yahudi yazıtları olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Çünkü Yahudi yerleşimi olmayan bölgelerde de bu tanrı görülebilmektedir. Özellikle, Roma döneminde Anadolu'da geniş bir coğrafi alana yayılan Zeus *Hypsistos* kültürünün izleri Kyzikos'ta en erken Hellenistik dönemde karşımıza çıkmaktadır.

Geçim kaynağı ticaret, ziraat ve hayvancılık olan bir bölgede tanrıların bolluk, verimlilik ve koruyucu işlevlerini anlatan epitetleri her zaman önem kazanmıştır. Çünkü insanlar tarımın zengin ve bereketli olmasının, tanrıların isteklerine bağlı olduğuna inanmışlardır. Ekonomisi tarım (üzüm ve zeytin), hayvancılık ve ticarete dayanan Kyzikos kentinde yaşayan insanlar da yaşamlarını etkileyecek olan fırtına, kuraklık ya da başka bir doğal afetten korktukları için tanrı Zeus'un, *Brontaios*, *Olbios* ve *Soter* epitetleri altına sığınmışlar ve zor durumlarında bu tanrıdan yardım istemişlerdir. Dolayısı ile burada yaşayan insanlar tarafından karşılaşılan zorluklarda, onları bu durumdan kurtaracak tanrıların en önemlilerinden biri olarak Zeus görülmüştür.

Bu epitetlerin dışında, Kyzikos'ta bulunmuş olan ve içinde Zeus *Sabazios*'un ismi geçen bir yazıt oldukça dikkat çekicidir. Bu yazıt, Pergamon kralı III. Attalos'un Kyzikos meclisine yazdığı bir mektuptur (Üreten, 2004: 190-191). Mektupta Athenaios'a, Zeus *Sabazios*'un rahipliğinin verildiği anlatılmaktadır. Athenaios, anne tarafından Kyzikos'lu olması sebebiyle mektup Kyzikos'a gönderilmiştir. Athenaios'a Zeus *Sabazios*'un rahipliğinin verilmesi, oldukça önemlidir. Çünkü, Mysia Bölgesi'nde varlığını bildiğimiz Zeus *Sabazios* kültürü, bugünkü mevcut veriler ışığında Kyzikos'ta görülmemektedir.

Tanrı Zeus'a adanmış adak stelleri üzerindeki yazıtlar, maalesef kültürlerin doğası hakkında fazla bilgi vermiyorlar. Ancak, ikonografik açıdan incelendiklerinde bir takım bilgilere ulaşabiliyoruz. Örneğin, adak stelleri üzerindeki kabartmalarda vazgeçilmez öğeler olarak görülen sunak, boğa, koç tasvirleri ile ziyafet şöleni sahnesi kültürlerin doğasında tanrı için kurban olgusunu ve müzik ile birlikte eğlencenin varlığını göstermektedir. Bunların içerisinde en erkene ait olan adak steli M.Ö. 3. yüzyıla, en geç döneme ait olanı ise M.S. 3. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu durum bize, Helenistik ve Roma Dönem'inde Kyzikos'un, farklı bölge kültürleri ile bir etkileşim içerisinde olduğunu açıkça göstermektedir.

KAYNAKLAR VE KISALTMALAR

Antik Kaynaklar

- Homeros, İlyada, : Homeros, İlyada, İstanbul, 1984, Çev. A. Erhat-A. Kadir.
Homeros, Odysseia: Homeros, Odysseia, İstanbul, 1987, Çev. A. Erhat-A. Kadir.
Ksenophon, Anabasis : Ksenophon, Anabasis, İstanbul, 1998, Çev. T. Gökçöl.
Pausanias: (Pausanias, Periegesis tes Hellados) Pausanian Description of Greece IV,
Çev. W.H.S. Jones, Loeb Classical Library, Harvard University Pres, 1935.
Strabon, (1993). Antik Anadolu Coğrafyası (Geographica XII-XIII-XIV), Çev. A.
Pekman.

Modern Kaynaklar

- Agizza, R. (2001). Antik Yunan'da Mitoloji. Masallar ve Söylenceler, İstanbul, Arkeoloji
ve Sanat Yayınları.
Akşit, İ. (2003). Mitoloji. Ege'nin İki Yakasının Öyküsü, İstanbul, Akşit Yayınları.
Arthur, J- Munro, R. (1897). "Inscriptions from Mysia" Journal of Hellenic Studies 17,
1897, 268-293.
Bayladı, D. (1995). Mitoloji. Tanrıların Öyküsü, İstanbul, Say Yayınları.
Bey, E. (1908). "Relief Votiv du Musée Imperial Otoman" Bulletin de Correspondence
Hellenique 32, 1908, 521-528, Lev. V- VI.
Blübel, F. (1920). Die Ionische Kolonisation, Philologus, Suppl. 14, Leipzig.
Blümel, W. (1987). Blümel, Die Inschriften von Mylasa I, Bonn.
Bora, S. (2017). Bora, Anadolu Yahudileri. İstanbul.
Can, Ş. (1994). Klasik Yunan Mitolojisi, İstanbul.
Cook, A. B. (1914). Zeus. A Study in Ancient Religion I. Zeus God of the Dark Sky,
Cambridge University Press.
Cook, A. B. (1925). Zeus. A Study in Ancient Religion II. Zeus God of the Dark Sky,
1925, Cambridge University Press.
Corsten, T. (1993). Die Inschriften von Prusa Ad Olympum II, Bonn.
CRAI: Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres
Cremer, M-Şahin, S. (1983): "Kaiserinschriften und Phryische in
Adapazarı/Bithynien" Epigraphica Anatolica 1,141-152, Lev.7-8.
DA: Ch. V. Daremberg-E. Saglio, Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines,
1897- 1919.
Drexhage, H. W. (2003). "Der Kult des Zeus Olbios" Asia Minor Studien 45, 2003, 156-
178, Bonn.
Durugönül, S. (1998). "Selevkosların Olba Territorium'undaki Akkulturation Süreci
Üzerine Düşünceler" Olba I 1998, 69-76.
Engelmann, H- Markelbach, R. (1973). Die Inschriften von Erythrai und Klozomenai II,
Bonn.
Erhat, A. (1989). Mitoloji Sözlüğü, İstanbul.
Fabiani, R. (2006) "Magistrates and Phylai in Late Classical and Early Hellenistic Iasos"
Proceedings of the First International Conference on Hellenistic Karia, 2006, 467-
576, Oxford.

- French, D. H. (2007). "Inscriptions from Cappadocia II. Museums of Yozgat, Kırşehir, Hacibektaş, Nevşehir, Ürgüp, Aksaray, Konya Ereğlisi, Kayseri, Sivas", *Epigraphica Anatolica* 40, 2007, 67-108.
- Grimal, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma*, İstanbul.
- Hakman, M. (2014). *Kapadokya'da Zeus Kültü*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hasluck, F. W. (1906). "Poemanenum" *Journal of Hellenic Studies* 26, 23-31, 1906.
- Hasluck, F. W. (1907). "Inscriptions From the Cyzicus District" *Journal of Hellenic Studies* 27, 61-67, 1907.
- İplikçioğlu, B.-Çelgin, A.V.-Çelgin, G. (1991). "Kuzey Likya'dan Yeni Yazıtlar" *Araştırma Sonuçları Toplantısı IX*, 1991, 183-192.
- Karaosmanoğlu, M. (2005). *Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları*, Erzurum.
- Keil, J. (1927). *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft XIII-2*.
- La Rocca, E. (1992). "Archaeological Survey in the Gulf of Mandayla, 1988-1989" *Araştırma Sonuçları Toplantısı IX*, 1992, 59-64.
- Lechat, H., Radet, G.A. (1893). "Inscriptions de Mysie" *Bulletin de Correspondence Hellenique* 17, 520-534.
- Malay, H. (1983). "Kyme'de bulunan Üç Yeni Dekret" *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1, 41-44.
- Malay, H. (1988). "New Confession-Inscriptions in the Manisa and Bergama Museum" *Epigraphica Anatolica* 12, 147-152.
- Malay, H. (1992). *Helenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, İzmir, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- Marek, C. (1993). *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*. (Istanbul Forschungen 39), Tübingen: Wasmuth.
- Mendel, G. (1912-1914). *Musées Impériaux Ottomans. Catalogue des Sculptures Grecques et Byzantines*.
- Merkelbach, R.-Stauber, J. (1996). "Die Orakel des Apollon von Klaros" *Epigraphica Anatolica* 27, 1-54, 1996.
- Milner, N. P.-Smith, M. F. (1994). "New Votive Reliefs from :Oinoanda" *Anatolian Studies* 44, 1994, 65-75, Lev. XIV-XVI, British Institute at Ankara.
- Mitchell, S. (1999). "The Cult of Theos Hypsistos Between Pagans, Jews and Christians", edd. P.Athanassiadi ve M. Frede, *Pagan Monotheism in Late Antiquity*, Oxford, 81-92.
- Mitchell, S. (2010). "Further thoughts on the cult of Theos Hypsistos", edd. S. Mitchell - P. van Nuffelen, *One God: Pagan Monotheism in the Roman Empire*, Cambridge, 167-208.
- Mitford, T.B. (1990). "The Cult of Roman Rough Cilicia" *Aufstieg und Niedergang Römischen Welt II*, 18.3, 1990, 2142-2152.
- Mitford, T.B. (1991). "Inscriptiones Ponticae-Sebastopolis" *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 87, 1991, 181-243.
- Naour, Chr. (1983). "Nouvelles Inscriptions du Moyen Hermos" *Epigraphica Anatolica* 2, 107-140, Bonn.

Yazıtlar Işığında Kyzikos'ta Zeus Tapınımı

- Özlem Aytaçlar, P. (2012). Antik Çağda Günah, İtiraf ve Kefaret. Confessiones, İstanbul, Ege Yayınları.
- Parker, R. (2017). Grek Gods Abroad: Names, Natures and Transformations, California.
- Paton, W. R.-Myres, J. L. (1896). "Karien Sites and Inscriptions", Journal of Hellenic Studies 16, 1896, 188-271.
- M.Paz de Haz Garcia-Bellido, (1994). Les Cultos Religioses en Lydia, a Través de la Epigrafía Griega I-II, 1994, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Petzl, G. (1990). "Epigraphische Funde aus Lydien" Epigraphica Anatolica 15, 49-72, Lev. 7-15.
- Petzl, G. (2003). "Zum Religiösen Leben im Westlichen: Einflüsse und Wechselwirkungen" Asia Minor Studien 45, 93-101.
- Ramsay, W. M. (1889). W.M. "Artemis-Leto and Apollo Lairbenos" Journal of Hellenic Studies 10, 1889, 216-230.
- Ramsay, W. M. (1895). Cities and Bishoprics of Phrygia I, Oxford.
- RE: Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
- Robert, L. (1936). Collection Froehner I. Inscriptions Grecques, Paris, Éditions des Bibliothèques Nationales.
- Robert, L. (1937). Etudes Anatoliennes: Reserches sur les Inscriptions Grecques de l'Asia Mineure, Paris.
- Robert, L. (1946). "Addenda Au Volume Premier" Hellenica II, 142-156.
- Robert, L. (1948). "Inscriptions de Magnésie du Sipyle" Hellenica VI, 9-15.
- Robert, L. (1949). "Inscriptions de la Région de Yalava en Bithynie é Hellenica VII, 30-44.
- Robert, (1955). "Dédicaces Et Reliefs Votifs" Hellenica X, 1-166, 1955.
- Robert, L. (1971). "Un oracle gravé à Ionoanda" CRAI 1971, 615-671.
- Robert, L. (1983). "Documents D'Asie Mineure" Bulletin de Correspondence Hellenique 107/I, 497-599.
- Robert, L. (1989). Robert, Opera Minora Selecta VI, 1989.
- Sayar, M. H.-Siewert, P.-Taeuber, H. (1993). "Doğu Klykia'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1992", Araştırma Sonuçları Toplantısı XI, 137-160.
- Sayar, M.H. (1994). "Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1993", Araştırma Sonuçları Toplantısı XI, 129-136.
- Sayar, M. H. (1996). "Doğu Trakya 'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1995", Araştırma Sonuçları Toplantısı XIV, 107-114.
- Sayar, M. H. (1999) "Kilikya'da Tanrılar ve Kültler", Olba II, 131-154.
- Schwertheim, E. (1983). Die Inscriften von Kyzikos und Umgebung. Tell 2: Inscriften und Denkmäler, Bonn.
- Schwertheim, E. (1987). "Forschungen in Mysien" , Araştırma Sonuçları Toplantısı V-1, 163-165.
- Schwertheim, E. (1990). "ÉΑ}diow st°fanow Zu vier Ehreninschriften aus dem Territorium von Kyzikos" Araştırma Sonuçları Toplantısı I, 83-100.
- SEG: Supplementum Epigraphicum Graecum

- Smith, A.M., Rustafjaell, R. De. (1902). "Inscription from Cyzicus" *Journal of Hellenic Studies* 1902/22, 190-207.
- Sokolowski, F. (1955). *Lois Sacrés de l'Asie Mineure*, Paris.
- Şahin, M. (2000). *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*, Ankara.
- Şahin, N. (2001). *Zeus'un Anadolu Kültleri*, İstanbul.
- Şahin, S. (1984) "TAM IV 1 Nr. 57 und 160 Stammen Nicht aus 'Bey-Köy' bei Nikomedia Sondern aus Umurbey bei Nikaia" *Epigraphica Anatolica* 3, 105-107.
- Şahin, S. (1991a). *Inscriften aus Seleukeia am Kalykadnos (Silifke)*", *Epigraphica Anatolica* 17, 139-166, Lev. 20-23.
- Şahin, S. (1991b). "Forschungen in Kommagene I: Epigraphik" *Epigraphica Anatolica* 18, 99-113, Lev. 10-13.
- Şahin, S. (1996). "Perge Kenti'nin Kurucuları ve Plancia Manga" *Adalya I*, 45-52.
- Üreten, H. (2004). "Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 22, Sayı 35, 185-214.
- Varinlioğlu, E. (1988). "Inscriften von Stratonikeia in Karien" *Epigraphica Anatolica* 12, 79-128.
- Wannagat, D. (1999). "Zur Säulenordnung des Zeustempels von Olba-Diokaisareia" *Olba II*, 1999, 355-368.
- Wiegand, Th. (1904). "Reisen in Mysien" *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Institutes. Athenische Abteilung* 29, 254-339.
- Ziebel, W. (1937). *Olbia. Eine Griechische Stadt in Südrusland*, Hamburg.

Yazıtlar Işığında Kyzikos'ta Zeus Tapınımları

Resim 1: Zeus Aithrios
Robert, 1983: 547, Fig. 1.

Resim 2: Zeus Hypsistos
British Museum, Kat. No: 1890, 0730.1

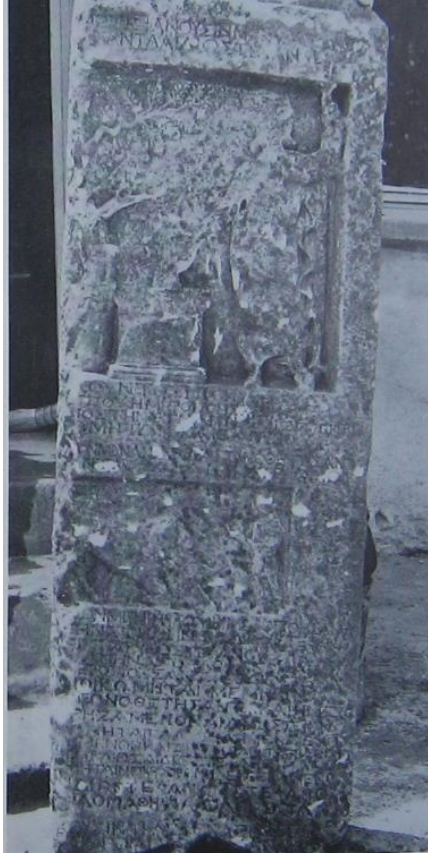

Resim 3: Zeus Olbios
Bey, 1908: 523, Lev. 5.

Resim 4: Zeus Olbios
Robert, 1936: 58, Lev. 21.

Yazıtlar Işığında Kyzikos'ta Zeus Tapınımı

Resim 5: Zeus Soter
Schwertheim 1990: 84-85, Lev. 9, 1.